

Počkati na svéráznou kulturu náboženskou

Pavel Keřkovský

Summary: Waiting for a specific culture of religion. Daněk distinguishes between the primordial and comprehensive religions. The primordial religions are significant for using words as magic instruments (damnation, oath). God is grasped as a divine power (mana). The comprehensive religions think about the God, they interpret names of the places with the help of legends (aitiologia), they make doctrines. Israel's religion belongs to comprehensive religions. Daněk considers all the Old Testament to be the theological work. Biblical composers tell stories, sing songs, teach doctrines. Daněk asserts, that some biblical texts arose from ritual texts. Biblical composers transformed ritual texts into narrations (liquidation of myth – status nascendi theologiae). Some texts are new works, some are retold old stories. Daněk's theory about the origin of biblical stories influenced Milan Mrázek (Nástin religionistiky) and Milan Balabán (Hebrejské člověkosloví).

1. Starý zákon je plod theologického myšlení

Daněk je přesvědčen, že starozákonní věda, má-li být věrná svému úkolu, musí respektovat rozpoznání, že biblické svědectví je dílo theologické. Proto Daněk hovoří o theologii, o podání, popř. o theologické směrnicí podání.¹ Daněk konkretizuje, že podání je koncipováno s určitým theologickým záměrem, proto nese rysy svědectví.² Lidské postavy nemohou vykazovat rysy božství – jednotlivé postavy jsou svědky, nikoli světci. Proto nejsou svědci bezchybní a naopak ve stálém konfliktu s okolím. Daněk vidí tento záměr zakotvený již v samotném hebrejském kořeni *jadj*: „chváliti Boha (*jadj*) znamená ve starozákonní hebrejštině vlastně vyznávatí se.“³ Daněk si je vědom svého nového přístupu k podání, že jde arci o „velký rozdíl

¹ SLAVOMIL DANĚK, Verbum a fakta Starého zákona, in Vybrané studie, Praha: Kalich, 1977, s. 39. (Znamení, zázraky nejsou podáním uváděny jako holé přírodní fenomény, ale vždy v kontextu symbolických úkonů, obzvláště proroků – jde tedy o theologický kontext, nikoli o reportážně/historický, popř. přírodní fakt – viz Daňkovy výklady s. 39–40.)

² S. DANĚK, Verbum a fakta Starého zákona, s. 40.

³ S. DANĚK, Verbum a fakta Starého zákona, s. 40.

od konvenčních představ.⁴ Uznáme-li s Daňkem, že biblické texty byly sepsány s určitým theologickým záměrem, pak porozumíme jeho provokujícím výrokům. Třeba tomu, že bible pro něj není knihou dějinných zjevení.⁵ Bible je pro něj svědectvím, theologickým podáním, nikoli tedy slovem Božím spadlým s nebe. Začínáme rozumět, že Písmo se Božím slovem teprve stává.⁶ Také chápeme další Daňkovo tvrzení, že autoři biblického podání neusilovali o reminiscenci a vytváření vzorů. Chtěli spíše vydat svědectví o soudu, který není zničující, protože napravuje vztahy: jde o stálý soud mezi člověkem a Bohem.⁷ Kvůli nápravnému rysu soudu lze říci, že logickým zavrhlením biblické theologické práce starověkých autorů se stává svědectví o zaslíbení.⁸ Právě zaslíbení se stává theologickým předpokladem Daňkovy theologicky závažné teze „*Facta labuntur, Verbum manet*“.⁹ Bez theologického podloží zaslíbení by se ono manet stalo fundamentalistickou výpovědí, která by šla proti celému theologickému záměru Slavomila Daňka. A jeho exegetická metoda by byla interpretovatelná jako pouhý historicko–konkordančně–filologický pokus o rozluštění některých náboženských hádanek starozákonní tradice.

Při pokusu o porozumění Daňkově theologii je proto možná výhodnější vycházet nikoliv z jeho virtuózní exegetické práce „Gedalja“, v níž sice setrvává v rozhovoru s interprety mnoha staletí (Septuaginta, Josephus Flavius, Órigenés, Tertullian, Eusebios, Calvin, theologové Bible kralické, Gibbon, Duhm, a mnozí další) nýbrž spíše z pozdější systematizující práce „*Verbum a facta*“, v níž se komplexně zamýšlí nad theologii starozákonního podání. Zde se výrazně vyjadřuje o tom, že v theologické práci starozákonních autorů je možno vidět zavrhlení jejich theologické práce právě v motivu zaslíbení.

Podle Daňka má smysl hovořit o theologickém pojetí zaslíbení jen tehdy, pokud vyznávající autoři chápou svět jako svět stvořený Bohem, mají-li komplexní pojetí Boha. A komplexní pojetí Boha je charakteristické pro komplexní náboženství. Kdežto náboženství primitivní se spokojí

⁴ S. DANĚK, *Verbum a fakta Starého zákona*, s. 40.

⁵ S. DANĚK, *Verbum a fakta Starého zákona*, s. 34 a 42.

⁶ S. DANĚK, *Verbum a fakta Starého zákona*, s. 33

⁷ S. DANĚK, *Verbum a fakta Starého zákona*, s. 41 a 43

⁸ S. DANĚK, *Verbum a fakta Starého zákona*, s. 44–46. Zaslíbení je víc než znamení, proto může Daněk nakonec říci: „i znamení Kainovo ustupuje zaslíbení.“ (s. 46).

⁹ S. DANĚK, *Verbum a fakta Starého zákona*, s. 46.

s magickou představou bezprostředně působící moci, kterou lze ovládat, popř. je možné se vystavit jejímu bezprostřednímu působení – různým hierofaniím. Komplexní pojetí Boha počítá s jeho jinakostí, odlišností od člověka, a tedy nepočítá s magickou manipulovatelností.

Proto lze sumarizovat: starověcí theologové psali tóru. Nechtěli vytvářet příběhy o bozích nebo historii o vzorových postavách, světcích. Chválili, tj. svědčili (jdy). Psali před tváří boží. Psali tóru,¹⁰ tj. učení – theologické podání. Vyprávěná tóra má svou theologickou zápletku, theologický horizont, tím je zaslíbení. Horizontem tóry je zaslíbení. Tóře sice schází diskursivní systematickosti filosofické řeči, neschází jí však biblický „narativní diskurs“, který v rovině literárního žánru vyprávění disponuje určitými výrazovými prostředky: zaslíbením, zápletkou a naplněním zaslíbení, popř. jejím nenaplněním, respektive ztroskotáním. Rozpoznání, že jde o jinak strukturovanou řeč, nám dovoluje říci, že biblický text skutečně není učebnicí dogmatiky – jak připomenul Daněk kriticky na adresu E. Brunnera.¹¹ Pro tóru je charakteristická narativní systematizace s časovým indexem.¹² Jde o theologickou práci, která je psaná pro společenství Izraele, který se díky zaslíbení neuzavírá do sebe. Díky theologii zaslíbení se Nový zákon může stát koncovkou starozákonního svědectví, jak opět neopomene připomenout Daněk.¹³ Nyní snad chápeme, že koncovkou je míněno něco výsostně důležitého, že Daněk novozákonní svědectví tímto výrokem zvýraznil. Je to možné zavrcholení starozákonního svědectví. V tomto ohledu jde o pokračování soudu i zaslíbení, aniž by byl odsouzen, tj. zničen Izrael jako takový, a křesťané že by substitutivně nahrazovali Izrael. Daňkovo pojetí slova, soudu, zaslíbení, podání, aj. zřejmě zůstává inspirující, a lze ho výše uvedeným způsobem (narativním) systematizovat, aniž bychom se museli nyní vyrovnávat s jeho všemi exegetickými hypotézami, které rozvíjí v Gedaljovi. Např. nelze si však nevšimnout, že pro odborníky se stával odrazovým můstkem pro kritiku více Gedalja, než pozdější Verbum a facta, či jiné práce. Ale právě Daňkovo pozdější práce, v nichž je čitelné celkové zhodnocení starozákonní theologie podání, se staly zřejmě větší inspirací než Gedalja. Badatelé jako Milan Mrázek, Milan Balabán, Jan Heller, a někteří další, rozvíjeli spíše

¹⁰ KORNELIS HEIKO MISKOTTE, Wenn die Götter schweigen, München: Kaiser, 1963, s. 231n.

¹¹ S. DANĚK, Verbum a fakta Starého zákona, s. 42.

¹² THEO DE BOER, Bůh filosofů a Bůh Pascalův, Benešov: Eman, 2003, s. 158

¹³ S. DANĚK, Verbum a fakta Starého zákona, s. 47.

některé jeho hypotézy lingvistické, systematické, religionistické z pozdější doby. Navíc svou vydatnou spoluúčastí na ekumenickém překladu překonal požadavek Daňkem v Gedaljovi znovu vyslovený: zatím biblický text nepřekládat, a spíše revidovat staré překlady, zejména překlad reformační – kralický. Poprvé tento požadavek Daněk theologicky zdůvodnil v závěru své habilitační práce.

2. Naše neznalost starozákonní theologické řeči

Slavomil Daněk byl přesvědčen, že pro novověké starozákonní badatele je nepřípustné, aby si vypůjčovali metodologické postupy historiků a filosofů, právníků a religionistů či metafyzicky orientovaných theologů. Intelektuální práce starozákonních theologů má totiž svou metodologii, určité intelektuální návyky, a ty je zapotřebí objevit a respektovat. Proto starozákonní kánon vykazuje na mnoha místech rysy, které nesou pečeť kritické, transformativní práce – tedy theologické práce. Daněk sleduje přetváření látek do nové podoby.

S ohledem na naši dnešní nepoučenost o hlavních rysech starověké theologické práce Daněk nespěchá s překladem Písma do nové češtiny, protože bez znalosti této starověké kritické práce by šlo o mechanické překládání. Proto radí zatím nepřekládat a *počkati na svéráznou kulturu náboženskou*. Daněk svou zdrženlivost k překladu bible zdůvodnil velmi jasně: „Přijali jsme bibli z ruky otců theologicky zpracovanou, a theologicky nově zpracovanou ji máme předat potomkům“ – s tímto přístupem se ztotožňoval také Miloslav Bohatec,¹⁴ Daňkův znalec a žák, který se zasloužil o vydání části Daňkova díla, a tímto způsobem přispěl k zachování Daňkovy myšlenky o vytváření svérázné kultury náboženské. Základy svérázné kultury náboženské je v plné míře možné zahlédnout u Milana Mrázka v jeho „Fenomenologii náboženství“¹⁵ a v knížečce „Gn 1–11“, a též v jeho souboru básní.¹⁶ Mrázek upozorňuje na bázeň Hospodinovu – ta je ve Sz terminus technicus pro náboženství¹⁷ a komplemen-

¹⁴ MILOSLAV BOHATEC a MIRJAM DAŇKOVÁ, Demythologizace víry, in SLAVOMIL C. DANĚK, Dobové pozadí Starého zákona, Praha: KEBF, 1951, s. 190.

¹⁵ JAN HELLER a MILAN MRÁZEK, Nástin religionistiky, Praha: Kalich, 1988, s. 225–310.

¹⁶ MILAN MRÁZEK, Gn 1–11, Praha: Synodní rada ČCE, 1989.

¹⁷ M. MRÁZEK, Gn 1–11, s. 25.

tárním pojmem pro víru.¹⁸ Podobně Balabánovo Hebrejské člověkosloví¹⁹ nabízí vhléd do noetických zvláštností starozákonního světa.

3. Dva druhy mýtu

Nejprve je nutné rozpoznat naše vlastní nedostatky v přístupu k biblickému textu a zároveň odhalit theologickou práci starověkých písmařů. Proto je zapotřebí zamyslet se nad Daňkovým výrokem o statu nascendi theologie, který je totožný s okamžikem likvidace mýtu. Hermeneutická diskuse o mýtu, logu, metafoře a vyprávění se tak dostane do nové roviny. Starověcí myslitelé měli odvahu vytvořit z mýtů, tzv. rituálních scénářů mýty nové. Vytvořili mýty nového typu, jak upozorňuje Milan Mrázek. Nové mýty se již pouze vyprávěly a přestaly být rituálním scénářem. Staly se vyprávěním, aitiologickým vysvětlením, učením – tórou. Ztratily své kultické aby. Neboť kultický scénář je inscenován proto, aby se něco ovlivnilo. Vyprávěné, předčítané mýty nevybízejí ke kultickému zpřítomňování illa tempore. Původní kultické scénáře se staly pouhým vyprávěním, pouhou písní – tedy pouhým učením, tj. tórou, podobně Izajáš své písně považuje za tóru. Nelze ovšem vztáhnout teorii o vzniku vyprávění z rituálních scénářů na všechna vyprávění. Jak připomíná Mrázek, podobenství o babylónské věži je novou tvorbou a v mezopotamské oblasti nemá obdoby – jde o kritiku prostřednictvím nové tvorby nikoli o transformaci staré látky. Kromě toho zřejmě mudroslovná literární vrstva nepovstala z náboženského kultu, nemusíme ji chápat jako vedlejší produkt etizace náboženství v tzv. axiální době. Nýbrž v těch kulturách, kde se mudrosloví dostalo ke slovu prostřednictvím literární tvorby, v Izraeli za pomoci literární figury paralelismu membrorum, tam vyrostla z původních krátkých útvarů – z přísloví. Přísloví znají všechny národy. Přísloví vznikala pravděpodobně vedle kultu, to vyplývá z analýz Clause Westermanna.²⁰ Jaspersova teorie o axiální době, popř. Duhmova, ale též Hellerova modifikace Duhmovy a Jaspersovy teorie o etizaci náboženství²¹ a vzniku

¹⁸ PAVEL KEŘKOVSKÝ, Úvahy nad současnou evangelickou zbožností, in PAVEL KEŘKOVSKÝ (ed.), Zbožnost: sborník příspěvků z kurzu pro kazatele ČCE pořádaného Spolkem evangelických kazatelů v Praze 1.–5. února 1999, Heršpice: Eman, 2000, s. 62.

¹⁹ MILAN BALABÁN, Hebrejské člověkosloví, Praha: Herrmann a synové, 1996.

²⁰ CLAU WESTERMANN, Wurzeln der Weisheit: Die ältesten Sprüche Israels und anderer Völker, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1990.

²¹ J. HELLER a M. MRÁZEK, Nástin religionistiky, s.160n.

etiky z náboženství, je nedostačující, protože si nevšímá fenoménu etické reflexe v mudrosloví jako specifické veličiny.

Rozlišování na mýty/rituální scénáře a mýty/pouhá vyprávění je výhodné také tím, že je pak jasné, že u pouhého vyprávění odpadá mýtická funkce ztotožnění účastníka se zpřítomněným dávným božským gestem, postojem, činností či posvátným dějem *illa tempore*. Nedochází pak k nedocenění vyprávění. Vidíme kritický postoj vypravěče, oproštění od mýtických intelektuálních návyků, které nedovolují odstup od svého vlastního podání a nedovolují cokoli upravit a přetransponovat do nového tvaru, protože to by byla bezbožná novota a prohřešek proti správně provedenému rituálu. Upravit dle nového kontextu – to je intelektuální návyk tórického vypravěče, protože tóra vybízí k reflexi a k hledání, k pohotovému zásahu, k transformaci do pravého slova v pravý čas.

4. Výhody rozlišování na dvojí druh mýtu

Rozlišování na mýtus/rituál a mýtus/vyprávění dovoluje překročit hranici, kterou naznačil Petr Pokorný ve výkladu o starozákonním mýtu, ve starozákonním vyprávění knihy Genesis. Nerozlišujeme-li ony dva typy mýtu, pak bezděky připisujeme též ztotožňující a zpřítomňující funkci mýtu také vyprávěním, která nevedou ani k zpřítomňování a ztotožňování. Mýty jsou již vyprávěny z vypravěčského odstupu. Ze setrvačnosti jsou nazývány mýty. Již nejsou scénáři kultu, ale stávají se poučnými vyprávěními, podobenstvími s tórickou autoritou. Proto bychom měli vypravěče podobenství z Gn 1–11 považovat za autory/mluvčí.²² Některá vyprávění prozrazují jejich vypravěčsky kritický odstup od mýtických scénářů. Rendtorffův termín autoři/mluvčí naznačuje složitost biblického podání – Písmo není diktátem, je autorským počinem před tváří boží a zároveň nějakým způsobem jsou autoři také mluvčí již určité tradice, které zřejmě dávají aktuální tvar, alespoň tak navrhuji chápat Rendtorffův termín, který ovšem užívá termín mluvčí/autoři. Také Daňkova klasifikace theologické práce vypravěčů – „theologický záměr tradice“ – ukazuje podobným směrem, jako modifikovaný termín autoři/mluvčí. A Petr Pokorný také připouští jakýsi náběh ke kritickému odstupu vypravěče od látky. Nejprve sice říká, že texty z knihy Genesis (dvojí zpráva o stvoření) „nelze ještě považovat za vědomou kritiku mýtu“, nicméně po dalším zvážení přece jen připomene, „že autor literárních záznamů si byl vědom

²² ROLF RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, Praha: Vyšehrad, 1996, s. 109.

jisté jejich předběžnosti.²³ Také Ricoeurovo rozlišování na různé literární žánry, řeč o narativním diskursu²⁴ by mohla naznačovat tento kritický odstup vypravěčů. Že ovšem starozákonní autoři/mluvčí užívali kritický odstup od svých vyjádření, od metafor, o tom zřejmě svědčí narážky na některé mýtické postavy (Gn 6) a tvůrčí využití literární figury paralelismu membrorum,²⁵ s nímž pracují téměř všichni – hymnická, prorocká i mudroslovná řeč, a také vypravěči protkávají své vyprávění písněmi, v nichž využívají paralelismu membrorum. Schematicky lze paralelismus charakterizovat jako pokus o „metaforickou definici“, protože druhý verš vysvětluje první verš z nového hlediska. Nejde o nekonečnou tvorbu synonym, ale o nový pohled na určitou metaforickou výpověď pomocí další metafory, která je originálním příspěvkem autora/mluvčího. Jako má metafora kognitivní povahu, tak má i paralelismus membrorum kognitivní povahu – poznáváme jím základní strukturu zbožnosti, ale i dalších záležitostí zejména všedního života. Paralelismus membrorum – užívaný již v sumerské epice²⁶ – rozvinuli a využili izraelští autoři/mluvčí podivuhodným způsobem.

5. Vyprávění není historií ani reportáží, nýbrž tórou s dějinnými rysy

Podle Milana Mrázka takovým typickým přetvořením rituálního scénáře na pouhé vyprávění je např. vyprávění o potopě. V případě literárního žánru vyprávění ovšem velmi brzy – a zcela zřetelně již Septuagintou a potom později s Aureliem Augustinem dochází k zásadnímu neporozumění, v němž v průběhu staletí pokračovali mnozí významní theologové,

²³ PETR POKORNÝ, *Hermeneutika jako teorie porozumění*, Praha: Vyšehrad, 2005, s. 74.

²⁴ PAUL RICOEUR, *Manifestation and Proclamation*, in Paul Ricoeur, *Figuring the Sacred: Religion, Narrative, and Imagination*, Minneapolis: Fortress Press, 1995, s. 56.

²⁵ NORMAN C. HABEL, *The Book of Job*, London: SCM Press, 1985, s. 46–49 – ilustrace na Jób 1,21 – konotace na Matku zemi v souvislosti s ženou pozemskou, příchod – zrození a návrat do země. Habel nabízí ještě další příklady: 7,17 či 3,8; G. VON RAD probírá paralelismus v knize *Weisheit in Israel*, Balderman zase se nad noetickou funkcí paralelismu zamýšlí v kontextu žalmů, viz též Rolf Rentdorff.

²⁶ SAMUEL NOAH KRAMER, *Historie začíná v Sumeru: Z nejstarších záznamů lidské literatury*, Praha: Československá akademie věd, 1961.

a kvůli kterému Daněk velmi ostře kritizoval i své současníky. Kritizoval je za to, že demytizovaná vyprávění považovali za historickou látku, bezmála reportáž, a nikoli za theologické dílo specifické povahy. Dnes bychom řekli za naučení, tóru.

Poznámka. Shodneme se jistě na tom, že Ježíšovo podobenství o milosrdném Samaritánovi je také tórické vyprávění, podobenství, a nikoli historie, zápis reportéra. A přesto právě tórickým vyprávěním/podobenstvím je vyjádřeno nejlépe, kdo je náš bližní, a proč náboženští funkcionáři jsou neschopní dívat se na polomrtvého, tedy nečistého a znečišťujícího člověka jako na našeho bližního. Známe-li náboženský význam kategorií čistoty a nečistoty, pak nás tórické vyprávění poučí, proč si dva funkcionáři myslí, že jednají nábožensky správně, když míjejí polomrtvého člověka, a proč Samařan – hnutý lítostí – přestupuje nařízení, která jako Samařan musel znát, a pomáhá.

Tak jako autorovi tórického vyprávění nevyčítáme doketismus, tak podobně Slavomilu Daňkovi bychom neměli vyčítat doketismus, hledá-li náboženský význam starozákonních příběhů a nejde mu předně o historickou fakticitu, nýbrž o zvěst a pozemskou odpovědnost před tváří boží. Daněk zkoumá tórický záměr starozákonních vyznavačů, jimž se právě tímto způsobem daří vyjádřit dějinnost a jedinečnost lidských příběhů, žitých pod božím zaslíbením. Klíčem k Ježíšovu podobenství jsou v tomto případě náboženské kategorie čistoty a nečistoty. Náboženský kontext – náboženská terminologie stojí v pozadí tohoto příběhu. To odpovídá intenci Daňkova požadavku, abychom pamatovali při výkladu na náboženský kontext, na náboženské kategorie. Bylo by zavádějící příběh jen psychologizovat a vykládat ho pouze pomocí nám pochopitelné kategorie lítosti, schopnosti vcítění do utrpení druhého. Tato schopnost tady také jistě je, ale u náboženských funkcionářů kněze a levíty je zablokována věrností náboženským předpisům o čistotě a nečistotě, tedy špatným pochopením toho, co je to tóra.

6. Okamžik zrodu theologie

Okamžik zrodu theologie je zároveň okamžikem likvidace mýtu. Daněk měl jiný pohled na mýtus a genezi theologie než Rudolf Bultmann. Bylo by proto zavádějící vidět v Daňkovi českého předchůdce bultmanovského demytologizačního programu, který Bultmann rozvíjel za pomoci existenciálních kategorií. Navíc Bultmann situoval vznik theologie do nz-ního kánonu, Starý zákon neanalyzoval jako výsostnou theologickou záležitost.

Daněk považoval Starý zákon za myšlenkové podloží dostatečně dobré, aby bylo možné říci, že kritická theologie určitého typu se zrodila již na půdě Starého zákona.

Daněk hledá za některými biblickými termíny a metaforami náboženský rozměr a to třeba i při výkladu novozákonních textů. To, co se nemá předhazovat sviním, tedy ony pověstné perly Daněk ztotožňuje s náušnicemi, resp. s amulety. Což znamená, že Ježíšův výrok má zřejmě varovat čtenáře před spoléháním na magii. Řečeno Daňkovým slovníkem, Ježíš varuje před náboženskými kvantitami.²⁷ Daněk rozlišuje mezi náboženstvím a magií. Magii řadí do inferiorna, tedy k primitivním výrazovým prostředkům. Daněk rozlišuje mezi intelektuálními návyky theologů a magiků. U některých textů se zamýšlí nad jejich genezí a rozpoznává theologický zápas autorů, kteří překonávají magické intelektuální návyky. Jejich theologický zápas vidí jako klíč k porozumění textu, a proto hledá theologický rozměr výpovědi biblického textu.

Teze: pro současného etika je Daňkovo analyzování biblických textů inspirující. Je zřejmé, že právě díky překonávání magických intelektuálních návyků a praktik se před čtenářem otevírá možnost vstoupit do oblasti rozhodování působnosti bezmocného slova, které nemá působit a také nepůsobí magicky. Čtenář se již nemá spoléhat na moc amuletů, na apotropaickou logiku myšlení. Podobně je odmocněno prokletí, přestává být chápáno jako mocné slovo působící na dálku. Slovo již není magickým nástrojem, nýbrž zvěstí, výzvou, požehnáním, tórou, učením. Záleží na člověku, zda tóru přijme. Proto je možné říci, že slovo se stává bezmocně mocné, ztratilo magické kouzlo a moc. V tomto ohledu je Daněk inspirující pro etickou reflexi a etickou nauku. Slovo boží není magický nástroj. Proto chápeme i jinou Daňkovu tezi, že slovo boží se stává. Etická reflexe a soustavná nauka skutečně nezačíná až s aristotelským pojetím rozumnosti, již ve SZ smíme počítat s kritickou etickou reflexí a s mudroslovně narativní etikou.

²⁷ SLAVOMIL DANĚK, Problém náboženského inferiorna, in SLAVOMIL DANĚK, Vybrané studie, Praha: Kalich 1977, s. 10; srov. Daňkovu poznámku č. 12 k tomuto textu.

7. Intelektuální návyky starověkých filosofů a autorů tragédií

Daněk je inspirován kategoriemi biblických theologů – není tedy přednostně inspirován kategoriemi významných filosofů či tvůrců řeckých tragédií. Nehledá klíč k biblickým textům v kultuře, která obdivuhodným způsobem vypracovala určité pojmy a kategorie. Daněk je nezatrácuje a dovede také některé využít. Nežije v kulturním vakuu. Opakem Daňka v tomto ohledu je např. John Barton, který využívá přednostně starověké filosofické termíny aristotelské etické reflexe a starořeckých autorů tragédií a díla filosofky Marthy Nussbaumové. Barton je přesvědčen, že tak odhalí etický význam alespoň některých starozákonních textů. Barton má dojem, že kategorie jako přirozenost, přirozený zákon náleží také k intelektuální výzbroji starozákonních myslitelů. Barton s kategorií přirozenosti nepracuje jako kategorií pochopitelnou pouze v určitém kulturním kontextu, a předpokládá její univerzální přítomnost ve všech kulturách a tedy i hebrejské. Barton nepřipouští, že přirozený zákon je kulturní výtvar, a tedy metafora jako každá jiná, závažná metafora závislá a pochopitelná ve svém kulturním kontextu, nemusí být proto přítomná v jiném kulturním kontextu. V průběhu dějin myšlení se setkáváme s různým chápáním toho, co je přirozené. V případě plurality významů u kategorie přirozenosti jde tedy o jakýsi logický defekt, jak upozornila Božena Komárková. Chápeme-li přirozenost jako univerzální termín, pak jde o matení pojmů, a naše přání je otcem nejen myšlenky, ale i pokračováním v pomýleném chápání metafory, možností a mezí naší komunikace. Přibližně jde o podobně zmatečné tvrzení, jako kdyby odborníci v matematice tvrdili, že nějaká konstanta je nazývaná konstantou, protože je proměnná.

8. Nejde o návrat, ale o kritickou inspiraci

Ve filosofii to byl Martin Heidegger, který zval odbornou i laickou veřejnost k předsokratikům a ke konci života k poetické řeči básníků.²⁸ Na první pohled se zdá, že Heidegger míří k řeči poetické řeči a tedy i textům, které by mohly být jakousi vzdálenou paralelou k poetické řeči

²⁸ MARTIN HEIDEGGER – RUDOLF AUGSTEIN – GEORG WOLF, Už jenom nějaký bůh nás může zachránit: rozhovor M. Heideggera s časopisem Spiegel, Filosofický časopis 43 (1995), s. 6–31; (původně Der Spiegel 1976, č. 23).

biblických svědků, popř. k naracím starozákonních theologů, a že lze nalézt jakousi metodologickou – kongeniální – spojnicí mezi Heideggerem a Daňkem. Daňek sice vidí zrod theologie již v biblickém podání, ale nemyslí si, že současná theologie se rozplyne v jednotlivých odborných vědách. V docenění theologie i filosofie se Daňek od pozdního Heideggera dosti liší. Zejména doceněním poetického způsobu řeči a doceněním theologie biblického podání, i slova – jde Daňek jiným směrem než Heidegger. Pokud bychom měli hledat nějakou moderní paralelu k Daňkovi, pak je to zejména pozdní dílo Paula Ricoeura, právě s jeho doceněním filosofické i narativní řeči. Ricoeur bere vážně řeč básníků, poetickou řeč metafor, a vedle ní vidí ještě i jiné mody řeči.²⁹ Bere vážně různost žánrů řeči, jak se s ní setkáváme v biblickém kánonu. Proto mluví o hymnickém, narativním, legislativním, mudroslovném modu řeči – žánru řeči. Analyzuje poselství těchto žánrů a uznává jejich souměřitelnost s filosofickým diskursem. S Daňkem tedy souznívá v tom, že uznává theologický záměr podání, jednotlivých žánrů řeči.

Mircea Eliade zase vyzýval k návratu k archaickým formám náboženství, šamanismus povýšil na náboženskou normu, která má obrodit nábožensky podvyživeného, tj. evropského člověka, který je prý bytostně narušen právě proto, že svým racionalismem zatlačil náboženství do nevědomí. Proto je prý zapotřebí pomocí filosofie, religionistiky, psychologie a jiných, nejlépe hlubinně působících médií – obrodit vědomí moderního člověka, jedině tak překoná svou dějinnou krizi a začne být opět napojen na posvátné moci v plné síle. Eliade vyzval k exodu do illa tempore skrz archetypální vrstvu uloženou v našem nevědomí, a nezničenou sekularizací. Podle Eliadeho novověká krize a sekularizace pramení v judaistické anomálii: dějinnosti.³⁰ Jedině návratem k archaickým formám náboženství je prý možné překonat tragickou polohu dějinného života, kterou si sám moderní člověk způsobil svým přeceněním profánní a podlehnutím silám postupující sekularizace. Jedině s „eliadovskou“ terapií (návrat k archaickým formám náboženství) je prý možná obnova lidství, protože my už prý náboženství nerozumíme. Z tohoto schématu logicky vyplývá, že návratem k archaickým formám náboženství je možné spasit novověkem poničenou duši, znovu obnovit náboženský rozměr života, tak se otevřít blahodárnému působení, které má své pravzory stále přítomné v illo tem-

²⁹ PAUL RICOEUR, *Myslet a věřit*, Praha: Kalich, 2000, s. 180.

³⁰ MIRCEA ELIADE, *Mýtus o věčném návratu*, Praha: OIKOYMENH, 1993, s. 69n.

pore, které je na dosah ruky díky kulturně náboženské terapii některých hlubinných odborníků.

Slavomil Daněk je opačného názoru, archaické náboženství nepovažuje za normativní či čistší nebo posvátnější. Daněk naopak navrhuje poměřovat náboženské jevy měřítkem komplexních, tj. rozvinutějších náboženských systémů. Archaické náboženství nenabízí jako měřítko, ani jako vzor ještě neporušené náboženské kultury, k níž bychom se měli vrátit. Nepředpokládá také nějaké dřímání archetypů v našem nevědomí. Nemáme poměřovat jakékoliv náboženské jevy pomocí fenoménů méně vyvinutých náboženských představ. Představitel magických intelektuálních návyků nepovažoval za intelektuálně méněcenné, méně inteligentní nebo kulturně nevyspělé ve smyslu barbarské. Primitivností myslí zejména na magické intelektuální návyky, které se mohou stát konkurencí náboženství kdykoli a v kterékoli době. I starověké náboženské systémy považoval za rozvinutá náboženství, protože spekulativním způsobem vytvářely určité pojetí božství. Nespokojovaly se s označením božského pomocí jednoduchého termínu, např. mana aj. Mana označuje magickou sílu. Asi jako bychom mluvili o elektřině, blesku, tj. bezprostředně působící moci, kterou se člověk pomocí vhodných nástrojů snaží zneškodnit nebo využít. Za rozvinutou náboženskou aktivitu Daněk považoval mimo jiné také theologickou práci biblických autorů/mluvčích. Podobně bral vážně theologická díla reformačního období,³¹ protože reformační představitelé pokračují v antropomorfním způsobu vyjadřování o Bohu, a nezastírají suverenitu Boha.

9. Kritický odstup od magických intelektuálních návyků

Magické intelektuální návyky nemusí být omezeny pouze na starověké náboženské tvůrce, protože magickou logikou jsou inspirováni někteří moderní básníci – poetové, někteří religionisté a a popularizátoři rozmanitých náboženských rituálů.

³¹ Viz např. Stát a náboženství. Starozákonní marginalie, Kalich 9/3–4 (1924), s. 142–162 – Komenského a Husovo theologické dílo, aj.

³² RŮŽENA DOSTÁLOVÁ, Překlad v antice, in PETR POKORNÝ, Hermeneutika jako teorie porozumění, Praha: Vyšehrad, 2005, s. 225.

³³ LENKA KARFÍKOVÁ, Patristická exezeze: Órigenés a Augustinus, in PETR POKORNÝ, Hermeneutika jako teorie porozumění, Praha: Vyšehrad, 2005, s. 245.

Určité návyky magického myšlení provázejí křesťany po dlouhá staletí. Za mnohé bych uvedl některé myslitele z počátku křesťanství. Klément byl přesvědčen, že modlitby v původních jazycích mají větší účinek.³² Órigenés také trvá na požadavku nepřekládat boží jméno a tituly. Jméno vyslovené při modlitbě v původním znění má prý větší sílu a působnost. Proto zřejmě jeden ze sloupců jeho vědeckého díla Hexaply musel být pouhou řeckou transliterací hebrejského textu³³ – aby účinnost čtení byla stoprocentní. Z podobných důvodů Órigenés přečnuje extázi a jeví se mu jako legitimní cesta k Bohu – to s pomocí novoplatónských intelektuálních návyků vyčetl z knihy Numeri.

10.

V zásadě Daněk – rozpoznáním o likvidaci mýtu prostřednictvím vyprávění – nekonal theologicky nic nepřipadného. V 80. a 90. letech 20. století a na počátku 21. století německý egyptolog Jan Assmann³⁴ také překvapivě klade počátek theologické práce již do staré egyptské kultury a ten rozlišuje na theologii implicitní a explicitní, Daněk by řekl komplexní. V roce 2001 k výročí narození von Rada na sympoziu v Heidelbergu vystoupili někteří badatelé s tezí navazující na Jana Assmanna, že máme právo mluvit o theologii také v mezopotamském kulturním okruhu, a že je dokonce potřebí hovořit o theologiích.³⁵ Podobně český filosof M. Petříček³⁶ klade vznik filosofie do mezopotamské kulturní oblasti – tam se rodí reflexe zákonů a práva – tam vidí zrod filosofie na přelomu 3/2. tisíciletí před Kristem.³⁷

³⁴ JAN ASSMANN, Egypt, Praha: OIKOYMENH, 2002, s. 23n.

³⁵ ANGELIKA BERLEJUNG, Theologie in Babylon? Theologien in Babylonien!, in MANFRED OEMING – KONRAD SCHMID – ANDREAS SCHÜLE, Theologie in Israel und in den Nachbarkulturen: Beiträge des Symposiums „Das Alte Testament und die Kultur der Moderne“ anlässlich der 100. Geburtstags Gerhard von Rads (1901–1971), Heidelberg 18–21. Oktober 2001, Münster: LIT Verlag, 2004, s. 105–124.

³⁶ MIROSLAV PETŘÍČEK, jr., Majestát zákona: Raymond Chandler a pozdní dekonstrukce, Praha: Herrmann & synové, 2000.

³⁷ Tento článek je výsledkem badatelské činnosti v rámci výzkumného záměru Hermeneutika křesťanské, zvláště české protestantské tradice v kulturních dějinách Evropy (MSM 0021620802) uděleného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy a vychází s jeho finanční podporou.